

TEVEEL NOOIT MEER VERVULD

Inleiding

“Nooit zal alles vervuld worden.....” zei de pastoraal psycholoog Herman (Frans) Andriessen eens. Een van zijn levenswijsheden zoals : “een mens is niet open maar gaat open,” die ik me graag herinner en weer door geef. Zo ook die mooie vraag van de journalist Rex Brico aan Marga Klompe, minister van staat, toen ze ongeneeslijk ziek was: “hoe hoopt u herinnerd te worden.....?” “Als een mens van hoop.....” antwoordde ze. Wat kan ik nog toevoegen aan alles wat in de voorbije tijd en ook op deze dag gezegd is aan wat “voltooid leven” is gaan heten. Misschien nog die mooie slotzin van Els van Wijngaarden in Trouw: “Vertel eens.....” Laten we aan tafel gaan zitten, leeg worden, luisteren, elkaar aankijken en uitnodigen tot stilte en de stem die vertelt.....Vertel eens..... Niet direct oordelen, adviseren, duiden en invullen maar horen wat er niet gezegd wordt. Lees maar er staat niet wat er staat dichtte Nijhoff. In ieder verhaal is nog een verhaal. Wat is er mooier en moeilijker dan de mens lezen? Mijn verlegenheid en mijn ongemak is groot als het gaat om zulke intieme zaken als einde van het leven. Dat raakt niet allereerst de regelkant, wat wel en wat niet, maar dat raakt allereerst aan intimiteit en zin. Zin is van het middeleeuwse sinne ,dat is weg, richting, une-sense, dat is ook sensitiviteit leerde ik van Andriessen. Maar wat kan ik vandaag nog toevoegen in een tijd waarin veel mensen iets nieuws willen horen? Dat staat ook op evaluatieformulieren: hebt u iets nieuws gehoord. Ik dek me dus vast in: Niets nieuws van het front ! Maar gaat het dan om een front, een strijd.....? Ja misschien wel een zielstrijd of een gewetensstrijd maar laat ik me dan bewapenen met een open geest en niet denken:” Ik kan het me voorstellen. “

Niet voltooid maar” *teveel nooit meer vervuld* “heb ik uiteindelijk mijn bijdrage genoemd. Ik wil u drie verhalen vertellen van drie mensen, twee vrouwen en een man,wier levenseinde in de laatste vier jaar op mijn pad zijn gekomen. Ik doe het met aarzeling en niet zonder toestemming. In het najaar van 2019 was er bij de post een rouwkaart van Joke.....Ik las en las en las..... wat was er gebeurd. Ze was 62 geworden en al vele jaren ontmoette ik haar jaarlijks op de zaterdagmiddag kort voor kerst op een middag van en voor ouders van een overleden kind, waar ook broers en zussen en grootouders komen. Het gemis van een kind wordt in de feestmaand extra gevoeld. Een kleine dertig jaar geleden was na een korte periode hun enige kind, een baby nog aan een spierziekte overleden. Ze was nooit meer wie ze was, zoals zoveel ouders dat zeggen, maar wat zeg je dan... Je draagt zo een verlies een levenlang mee leerde ik van moeders en vaders. Hoewel ze beiden werk hadden, bleef vooral haar leven leeg en werd het gemis meer en meer. Hoe leid je een vruchtbaar en zinvol leven zonder een eigen kind werd voor haar een schrijnende vraag.... Ze zocht bij velen en op vele manieren. Dat wist ik niet en dat wist bijna niemand. Vooral niet hoe diep haar ziel aangetast werd door dit nooit meer vervuld worden. Wie kon deze eenzaamheid peilen? Ze orienteerde zich steeds minder op het leven, kwam tot steeds minder en orienteerde zich mede aan de hand van het boek de Uitweg en het informatiepakket van de CLW, cooperatie laatste levenswel richting: niet meer leven. Ze maakte zowel schriftelijk als gesproken duidelijk dat dit haar wil was en geen reanimatie wilde als dat een kwestie zou worden. Ze wilde dat waardig en eventueel alleen doen maar maakte haar man die inmiddels niet meer werkte deelgenoot. Ze namen afscheid van elkaar en op een late zondagavond nam ze de poeders die ze in huis had en er kwam voor haar geen maandagmorgen

meer. Wel kwam luid hoorbaar en zichtbaar de politie en was hij, haar man, in eerste instantie de verdachte..... Ik had bij het lezen van de rouwbrief nauwelijks woorden maar wilde er zijn een maand voor er weer die jaarlijkse samenkomst zou zijn waar haar man altijd voor de muziek zorgde. Bij de crematie hoorden we de vogelmuziek die er ook was geweest bij het afscheid van hun dochttertje Malou.- Haar naam noem ik op verzoek: namen streep je niet door. Wie je lief is geweest is er nog en blijft met je verweven.....

Mijn tweede verhaal gaat over Maja, een vrouw van 57 jaar die een jaar eerder op mijn pad kwam. Eerst in een vraag van een schoonzus. Deze schoonzus had een jaar eerder haar zus verloren door kanker. Deze zus was de leefgezel, hartsvriendin van Maja. Maja was weduwe zou je kunnen zeggen maar er is niet echt een naam. Met deze schoonzus had ik een gesprek na een lezing over de vraag hoe je feestdagen viert, doorkomt als rouw en verdriet je weg kruisen. Ja een kruis op de levensweg. Ze vertelde dat haar schoonzus Maja niet meer verder wilde en kon leven. Ze waren bij een huisarts geweest en hadden met een psycholoog gesproken aan wie Maja moest beloven geen zelfdoding te plegen zolang de gesprekken liepen, maar dat werden niet veel gesprekken. Haar huisarts zei dat ze niet in aanmerking kon komen voor euthanasie vanwege haar leeftijd en een goede gezondheid en dat was ook de boodschap van het expertise centrum voor euthanasie. Maja orienteerde zich nu via het boek *Uitweg* van Chabot. Ze sprak er met haar schoonfamilie familie en vrienden over maar niet maar haar eigen familie, al liet ze haar oude moeder die aan de andere kant van de oceaan leefde wel weten hoe zwaar haar verdriet te dragen was. Er was veel verwarring en verdriet bij de mensen aan wie ze haar niet meer willen leven wens deelde.

Deze schoonzus, rouwende om haar eigen zus, door de wens van Maja in totale wanhoop te zijn, vroeg of ik met Maja wilde praten. Ik vroeg me af of ik niet werd ingezet als munitie in de strijd. Op voorwaarde dat zij mijn reactie aan haar schoonzus zou vertellen en te zeggen dat ik mezelf zag als een verkenner was ik bereid om een gesprek aan te gaan als Maja dat wilde. Dat werden een aantal intensieve gesprekken met ons drieën. Haar levensverhaal, haar levensbeschouwelijke afkomst, haar strijd en de familiale afwijzing van haar levenswijze met een andere vrouw, maar ook haar levensvreugde, haar zeer gewaardeerde werk in de verpleging, haar energie kwamen ter sprake en ook de vraag of ze in een depressie was door haar verlies kwam uitvoerig ter sprake. "De gesprekken hebben me meer inzicht gegeven," zei ze. Ik sprak zelf met enkele mensen die ik om meerdere redenen vertrouw en mensen met kennis van zaken over rouw en levenseinde. Ik wilde mezelf laten spiegelen.

In het nieuwe jaar vloog zij naar haar moeder. Ik merkte dat ik nog een stille hoop had dat ze zich weer meer met dit leven zou kunnen verbinden, maar in het laatste gesprek dankte ze me zowel voor de gesprekken zelf en zei ze: "ik merkte wel dat je een andere kijk hebt, maar ik heb me zeer gezien en gerespecteerd geweten." Ze dankte me daarvoor. We waren in de gesprekkende de fase van het wel niet, het jamaar of kijk eens of denk aan wie nablijven. voorbij. Ze was zich van dit alles bewust. Ze nam afscheid van haar naasten en zorgde er welvoor bereid voor dat duidelijk was dat dit haar keuze was. Ook na deze zondagavond kwam er geen maandagmorgen met haar maar wel een overkill politie die haar huis tot plaats van delict maakte.

Enkele dagen later ontving ik de rouwbrief en schreef de volgende tekst die na de afscheidssamenkomst werd uitgereikt. Voltooid leven.....? De vervulling die ze in haar intens geleefde leven had ervaren in relatie met haar overleden partner kon nooit meer vervuld worden.

Ik lees de tekst die ik schreef na het ontvangen van de rouwbrief

Je bent gegaan

Je bent gegaan

haar achterna

De liefde van je leven

Onvervangbaar uniek

Je bent gegaan

ziekte verbrak jullie

onomkeerbaar

Je bleef verslagen na

Je bent gegaan

Je kon niet meer blijven

Alles was nu een tweedehands zijn

Jij ging voor de hoogste prijs

Je bent gegaan

Niet onbesproken

Maar wel op jouw uur

In de zeer vroege ochtend

Je bent gegaan

Niet onwetend van onze vragen

Niet onwetend van ons verdriet

Je kon niet meer hier zijn

Je naam noemen

Je leven gedenken

staat ons nu te doen

met pijn en verdriet

en de vragen die blijven.

Tekst marinus van den berg

Nog vers in mijn geheugen was toen het verhaal van Nico die in het laatste gesprek zei dat zijn leven niet een lege beker was maar een die te vol was van gemis en verdriet. Nico belde me op toen ik in een trein zat en hij vroeg of ik zijn uitvaart wilde leiden na zijn dood. De trein denderde door wat hij hoorde en we maakten een afspraak. Zoals u nu al vermoed was dit niet het eerste contact. Het eerste contact was vijf jaar eerder toen ik nog pastor/geestelijk verzorger was in het hospice Cadenza. Ik mocht al eens eerder over hem vertellen. Zijn eerste vraag toen was ook een vraag lom zijn uitvaart te begeleiden. Hij zou een zeer riskante hartoperatie ondergaan en had na veel zoeken een hartchirurg gevonden dit dit aandurfde. Hij had zelf al veel op papier gezet zoals geld voor een kinderproject in de Dominicaanse republiek. Hij had een joyeus goed leven gehad en was niet onbemiddeld gebleven – zoals opmerkelijk veel mensen in het onderzoek van Els van Wijngaarden. Hij had ook in dit tweede al lang lopend huwelijk geen kinderen. Hij was bijna 80 toen ik hem en zijn jongere vrouw leerde kennen. Op een zondagmiddag, drie dagen voor de operatie, ontving hij het sacrament van de zieken. Hij ging op zondag wel – weer naar de parochiekerk maar had geen contact met een van de pastores. Tien dagen na de operatie mailde hij me dat hij al weer thuis was en dat de operatie een succes was. Daarna hoor ik bijna drie jaar niets en dus weet ik ook niets van zijn verhuizing met zijn vrouw naar een dorp. Ik hoor niets van haar angst dat ze alleen zal achterblijven als zijn hart het toch zal begeven. Ik weet niets van een depressieve angstreactie en van de medicatie die thuis in dat nieuwe huis tot een psychose leidt en ik weet ook niet dat ze een boodschap heeft nagelaten, naar een flat is gegaan.....en enkele dagen later vanwege haar kerkelijke afkomst is begraven door een predikant. Hij liet me haar afscheidsbriefjes lezen. Ik weet ook niet dat hij daarna weer verhuisd is naar een senioren-service tien hoge appartementsgebouw met een mooi uitzicht op de Rotte, waar ik roeiers tegen de stroom in zie voorbijgaan. Dat is dus op die dag na de in de trein gemaakte afspraak. Hij heeft een smaakvol ingericht appartement met kunst, muziek, literatuur en in zijn boekenkast ook de boeken van Bert Keizer en Chabot. Daar vertelt hij me wat er gebeurd is sinds ons laatste gesprek. Hij heeft de orde van dienst voor zijn uitvaart op de salontafel liggen. Hij

vertelt dat zijn huisarts gezegd heeft niets voor hem te kunnen doen. Is hij depressief....wie ben ik, schoenmaker houd je bij je leest – ik krijg de indruk van een weloverwogen besluit. Hij wil zelf-euthanasie. Hij kan niet meer met deze leegte leven. Hij sprak van een teveel aan pijn en zei meerdere keren: kan een mens ook teveel van iemand houden? Hij sprak er met zijn neven die voor de erfenis zorg zouden dragen over en met zij nog oudere zus en zijn trouwe hulp die zijn huis schoonmaakte en naar later bleek nog met meerderen over. “Je hoeft niet met bezwaren aan te komen,” zei hij toen ik daar naar vroeg, “dat hebben anderen al genoeg gedaan.” Hij vroeg ook niet om mijn instemming of toestemming maar wel om mijn medewerking voor een waardige afscheidssamenkomst. Wel een zegen en stilte maar geen eucharistie. Hij was er zich van bewust dat ik priester ben en wilde me niet in verlegenheid brengen. Ik had in drie maanden meerdere gesprekken met deze warme hartelijke man. Ik mailde hem nog een tekst op zaterdag toen ik wist dat de zondag voor hem de dag, zijn kairostijd zou zijn. Alles was zorgvuldig voorbereid ook voor het geval dat de poeders niet voldoende zouden werken. Hoe weet ik dat de uit China komende poeder goed is? Een in vertrouwen genomene mailde: proef iets en als het bitter is... Uitvoerig besprak ik met hem over het vertellen aan hen die nog niets zouden weten als ze naar de uitvaart kwamen. Er zou een tweedeling zijn van geïnformeerden en niet geïnformeerden. Hoe doe je dat zorgvuldig en die weg is die dag gevonden. Zorgvuldig was een belangrijke leidraad. De huisarts, de politiearts kwamen in de nacht van zijn overlijden –onopvallend- en ook de officier van justitie die onder de indruk was van de gedetailleerde zorgvuldigheid. De al veel eerder gevraagde uitvaartleider kwam en zij zorgde er voor dat hij in de nacht naar de aula ging waar hij werd opgebaard. Dat vertelden de neven mij de volgende dag. Over zijn besluit en zijn wens zoals hij zei om weer verenigd te worden met zijn vrouw– ik dacht aan dat beeld van Brancusi – werd die dag gesproken maar centraal stond zijn levensverhaal en wie hij geweest en geworden was. Zijn grote verdriet bleef niet onbenoemd. We hadden in drie maanden een zevental gesprekken.

Deze drie verhalen maar ook veel andere verhalen maken het me ongemakkelijk om algemene dingen te zeggen waardoor het persoonlijke en intieme dreigt te verdwijnen. Er zijn naast vele verschillen enkele overeenkomsten: geen van hen heeft mij om toestemming gevraagd, soms wel op instemming en begrip gehoopt. De vrouw uit het tweede verhaal wilde nog met mij praten en heeft haar besluit ook uitgesteld omdat ze merkte hoeveel verdriet en weerstand er in haar naaste kring was. Ze zei zelf: “ik wil met mijn besluiten anderen geen extra verdriet geven.” Dat verdriet heeft ze niet kunnen wegnemen maar door de gesprekken in die maanden tussen ons eerste en ons laatste gesprek heeft ze ook met die naasten- niet allen – gesproken en leek niet het verdriet te verminderen maar groeide wel het begrip en respect en is ook veel beschadigd verdriet voorkomen.

Al deze drie verhalen vertellen me vooral van pijn, gemis, liefde en zorgvuldigheid. Het begrip zorgvuldigheidseisen is als uit een andere wereld die wil regelen, doen, juridiseren maar die ook weer eigen waarde en betekenis heeft. Zonder wetten en regelgeving wordt het leven nog meer dan het al kan zijn een chaos, maar er is ook de Wet van de Liefde, die aanwijzingen geeft om in eerbied en respect en gerechtigheid met elkaar te leven. In Naam van die zich Ik die er zal zijn laat noemen. In de twee laatste verhalen werd ik uitgenodigd om mee te trekken tot aan de grens die niet ik maar de ander over zou gaan. Dat heeft me ook onvergetelijk geraakt en ik herinner me deze drie namen met respect. Ik hoor ook verhalen over levenseindes die de vraag oproepen of vaker voorkomen kan worden dat in isolement al of niet door enkele naasten geweten iemand op een gewelddadig manier

zijn leven beeindigt. Of dit vaak gebeurt weet ik niet en is misschien ook niet echt belangrijk. Iedere mens wordt minimaal door een zevental mensen dichtbij omgeven.

Tot slot

Ruimte

Is niet het risico dat men zal zeggen: zie maar hiervoor moet ruimte komen, was de eerste zin van iemand met veel ervaring in de palliatieve zorg die ik het concept liet lezen. Welke ruimte bedoelde hij en wat was zorg? Hij raakte precies mijn dilemma. Mijn verhalen vragen om ruimte en mijn zijn als pastor denkt dan niet direct aan wel of niet strafrechterlijke ruimte – maar eerst aan een niet oordelende, een gelaagd open inluisteren dat niet beklemmt en zoeken naar een zorgvuldige op de persoon gerichte ruimte. *Ruimte kan niet betekenen dat ik of wie dan ook een ander opgeef – maar dat ik de gedachte loslaat dat ik iemand aan het leven kan binden.*

Ik merkte dat ik bij de twee mensen die ik meerdere maanden meerdere keren sprak de innerlijke hoop had dat er nog een kantelmoment zou komen, zoals de gesprekken die Els van Wijngaarden voor haar promotieonderzoeken voor enkele een kantelmoment naar het leven zijn geworden. We mogen altijd hopen maar niet dwingen, hoe verdrietig dat ook is en niet te beschrijven verdrietig als het om een kind van je gaat, zoals soms bij anorexia of om een ouder.....Soms is alleen zwijgen gepast.

Voor mij blijf de vraag hoe scheppen we een zorgvuldige ruimte die veilig en beschermd is voor wie klem loopt in het leven en zo niet meer leven kan en voor de intieme mensen om hem of haar heen en die waardig heen willen gaan?

Ik weet niet of er ook in de wetgeving ruimte moet komen. Ik denk dat het antwoord dat een weg zoekt in wat heet bestrijding van de eenzaamheid en het levensverhaal van deze drie mensen geen verkeerde weg is maar ook geen oplossing. Ik hoorde bij mijn gesprekspartner van de eerste lezing van het concept zorg over vragen die raken aan kennis, kunde en kunst. Kennis van zaken die de menselijke psyche betreffen, het onderscheid tussen depressie en verdriet zoals dr Manu Keirse dat maakt en de kunde van luister en invoelbaarheid.

Ik zelf heb veel moeite met het “dat moet toch kunnen denken.....” en veel vragen over opinieonderzoeken in deze. Wie wat en hoe vraag je en hoe en wie interpreteert? Wat kan ik niet horen en hoor ik niet, is een vraag aan mezelf. Soms is er in een levensverhaal een eerdere afwijzing geweest of een kwetsing die leven tot overleven maakte. Een kwetsuur kan zeer verborgen zijn. Er kan geen geestelijk vermogen meer aangeboord worden om nog of weer te kunnen hechten. Er was al eerder teveel dood in een diepere laag van het leven. Ik meen dat in een van de verhalen zeker beluisterd te hebben maar werk dat hier mede om privacyredenen niet uit.

Ik wilde vandaag dan ook niet een standpunt innemen maar eerder met de titel van een boek van ds dr professor H.Faber van jaren geleden: Cirkelen om een geheim. We weten nooit alles, verstaan

nooit alles ten volle en nooit is alles voltooid. Wanneer kennen we onszelf en of de ander? Er blijven altijd vragen en zij die ons raken leven in ons hart en vandaag op deze dag. Ik zou wel meer inbreng willen van de zorghethiek en niet alleen regelethische benadering. Ik stel ook de vraag of de rol van de politie terughoudender kan: geen sirenes, geen overkill, geen overdaad aan mobiel telefoonverkeer in en buitenshuis en geen afzetlinten. Ik pleit ook voor voorlichting en ondersteuning van de soms nog jonge politiemensen die oog in oog komen te staan met deze dood. Dat kan extra verdriet voorkomen.

Ik heb overwogen om deze bijdrage in de vorm van een open brief aan mevrouw Pia Dijkstra te schrijven. Ik had haar willen vragen wat haar meer drijft dan haar respect voor de autonomie van elke mens en wat autonomie precies is als leven niet zonder verwevenheid met anderen geleefd kan worden? Ik had haar ook willen vragen oog te hebben voor de naaststaanden die nabestaanden worden en ik had haar attent willen maken op het indrukwekkende boek "Verder na zelfdoding van Nico van der Heiden en Harriette Modderman met een taal van het hart. Er is in dat boek meer dan het wat afstandelijk klinkende respect ook voor de weloverwogen persoonlijke keuzes. Ik twijfel aan het evangelie van de zelfredzaamheid en het eerste gebod: gij zult elkaar niet tot last zijn. Ik hoop op tafels van dialoog met respect voor elkaars levensvisie en beschouwingen. Meer oor voor de zielenstrijd dan voor de meningenstrijd. Meer elkaar aan tafel in het gelaat zien, huiveren en samen zoeken. Het laat me niet onverschillig. Hoe dichterbij hoe moeilijker het wordt.....

Marinus van den Berg

1. Verder na..... is een uitgave van Acco Den Haag/Leuven, 2020
2. Paul van Tongeren, Willen sterven, Kok Kampen 2019
3. H. Faber, Cirkelen om een geheim

Marinus van den Berg is pastor en was geestelijk verzorger, publiceerde over rouw en levenseinde.

Legde het verhaal van Nico al eerder voor aan de naasten vanwege een eerder lezing

Legde de verhalen over de twee vrouwen voor aan allernaasten en sprak er met hen oover.

Rotterdam Cargadoorskade 93, 3071 AW

Email mjvdb@planet.nl